

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

Іван Пятровіч Шамякін (30.01.1921 – 14.10.2004) – беларускі празаік, драматург, публіцыст, грамадскі дзеяч. Народны пісьменнік Беларусі (1972). Акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (1994, член-карэспандэнт з 1980). Герой Сацыялістычнай Працы (1981). Скончыў Гомельскі тэхнікум будаўнічых матэрыялаў (1940), Рэспубліканскую партыйную школу пры ЦК КП(б)Б (1950). Настаўнічаў (1945 – 1948), працаваў рэдактарам Беларускага дзяржаўнага выдавецтва (1950 – 1952), галоўным рэдактарам альманаха “Советская Отчизна” (1952 – 1953). З 1954 г. намеснік старшыні, 1966 г. сакратар, з 1968 г. другі сакратар, з 1971 г. першы намеснік старшыні, з 1976 г. першы сакратар праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі. У 1980 – 1992 гг. галоўны рэдактар выдавецтва “Беларуская Энцыклапедыя” імя П. Броўкі. У 1971 – 1985 гг. Старшыня Вярхоўнага Савета БССР.

Аўтар п’ес “Не верце цішыні” (1957; пастаўлена Беларускаім рэспубліканскім тэатрам юнага глядача ў 1958 г.), “Выгнанне блудніцы” (1960; пастаўлена Дзяржаўным драматычным тэатрам імя Якуба Коласа ў 1961 г. і інш.), “Дзеці аднаго дома” (1967; пастаўлена Тэатрам юнага глядача ў 1967 г.), “Баталія на лузе” (1972; ставілася аматарскімі тэатрамі ў 1972 г.), “Экзамен на восень” (1973; пастаў-

лена Тэатрам юнага глядача ў 1974 г., Гомельскім абласным драматычным тэатрам у 1975 г. і інш.), “І змоўклі птушкі” (1976; пастаўлена Брэсцкім абласным драматычным тэатрам і Дзяржаўным акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы ў 1977 г. і інш.), “Залаты медаль” (1979).

ВЕРБАЛЬНЫЯ СРОДКІ КАМІЧНАГА Ў КАМЕДЫ ІВАНА ШАМЯКІНА “ЗАЛАТЫ МЕДАЛЬ”

У драматургічнай творчасці Іван Шамякін выявіў сябе “майстрам вострага, дынамічнага сюжэту, займальнай інтрыгі” [1, с. 526].

Камедыя “Залаты медаль” упершыню надрукавана ў часопісе “Маладосць” (1979, № 12). Датуецца годам апублікавання. На рускую мову пераклала Т. Шамякіна. У яе перакладзе ў 1980 г. твор выдадзены асобнай кнігай, а таксама надрукаваны ў часопісе “Театр” (1982, № 4). П’еса была пастаўлена ў 1980 г. Магілёўскім абласным тэатрам драмы і камедыі імя В. Дуніна-Марцінкевіча [2, с. 647].

У цэнтры твора калектыў выпускнікоў сельскай школы, якія трымаюць экзамен “на сталасць. На чалавечую годнасць”. Адно з такіх выпрабаванняў звязана з залатым медалём, што выдзелілі на школу, хоць было два прэтэндэн-

ты. Сімпатыю выклікае выпускнік Яраслаў, які пасля доўгіх няпростых ваганняў нарэшце хоча адмовіцца ад медаля на карысць Жэні.

Для стварэння камічных сцэн у п’есе выкарыстоўваюцца наступныя вербальныя сродкі.

Полісемантычныя каламбуры. Камізм такіх каламбураў грунтуецца на абыгрыванні значэнняў шматзначнага слова:

[Яраслаў:] “*Передо мною воскресло то время... когда не был еще человеком, но когда уже богом я был*”. *Бальмант*. [Ігар Паўлавіч (Янушыку):] *Во памяць! На ўсё!* [Іван:] *Не быў бы ён Яраслаў Мудры. Можна вас зняць? Праз пяць гадоў...* [Янушык (смяецца):] *Мяне здымуць, калі я не выканаю плана па збожжы і мясу*. У рэпліцы Ігара Паўлавіча зняць ужываецца са значэннем ‘сфатаграфваць’. Янушык выкарыстоўвае зды-

муць у сэнсе ‘звольняць з пасады’, што актуалізуецца рэмаркай *смяецца* і падкрэсленым фрагментам рэплікі.

[Яраслаў:] *Ці даўно ты казалася, што я сухар?* [Іна:] *Нічога. Мы цябе размочым. Будзеш ты мяканькі, добранькі.* Яраслаў пад сухар разумее ‘сухі, нячулы чалавек’. Каб стварыць камізм сітуацыі, вылучанаму назоўніку Іна надае прамое значэнне (‘высушаны кавалак хлеба, булкі, а таксама гатунак сухога печыва’), пра што сведчыць фрагмент яе рэплікі – “*Мы цябе размочым*”.

Аманімічныя каламбуры. У кантэксце супастаўляюцца аднолькавыя ўласныя імёны, якія называюць розныя рэаліі. Камізм такіх каламбураў грунтуецца на “непаразуме” паміж суразмоўцамі: [Алег:] (паднімаецца). *Ладна. Палі такія залпамі і далей. І я прысвячу табе свой палёт на Венеру.* [Яраслаў:] *Куды?* [Алег:] *Стары! Ты забыўся астраномію. За што табе ставілі пяцёркі? Не на тую, што рысавалі Валік... Як яе? Мілоская? На тую, каторая планета. Чырвоная зорачка такая...* Каламбур будзецца на абыгрыванні ўласнага імя *Венера* як астраніма і антрапоніма (антрапонімае значэнне выяўляецца з дапамогай уласнага імя *Мілоская*).

Фразеалагічныя каламбуры. У каламбуры можа абыгрывацца фразеалагізм і аманімічнае з яго кампанентам слова: [Алег:] *Культурная міліцыя пайшла. Спаць людзям мяшаеш, кажа. Каму? “Дырэктару”. А-а!.. Дык я гэтую катушачку на поўную катушачку.* (Круціць рэгулятар гучнасці.) Каламбур грунтуецца на гукавым супадзенні слова *катушачку* (тут ‘рэгулятар гучнасці’) з назоўнікавым кампанентам фразеалагізма *на поўную катушачку* (праст. ‘на ўсю моц’).

Іранізмы. Пра іранічнае ўжыванне моўных адзінак сведчаць спецыялізаваныя рэмаркі з іроніяй, з хітрай іроніяй, не без іроніі:

[Шуміла (зноў ціха, быццам ветліва):] *Не турбуйцеся. Мне здорава памога хуліганства, якое вы [Ігар Паўлавіч] толькі што арганізавалі. Хацеў замяць: што возьмеш з дзяцей! Але калі вы... то з вас узяць можна. У мяне ёсць сведка! Вікенцій Мар’янавіч!* [Лапыр (адгароджваецца далонямі з растапыранымі пальцамі):] *Таварышы... таварышы! Мяне не ўмешвайце. Я чалавек старонні. Я неафіцыйна. Я – у госці.* [Ігар Паўлавіч (з іроніяй):] *Ну вось, бачыце, няма ў вас сведкі.*

[Валік (з іроніяй):] *Ты [Алег] часам не ў сваты таксама? Пралётам з Марса на Венеру.*

[Саша:] *І што я буду рабіць у вас? (Падкрэслівае “ў вас”).* [Яраслаў (здзіўлены і ўражаны):]

Ды такія спецыялісты, знаеш, як трэба ў сяле? Мама можа перадаць табе сельмаг. [Саша (з іроніяй):] *Твая мама можа пайсці на такую ахвяру? Ого!*

[Яраслаў (разгублена):] *Я... я не знаю, што я люблю.* [Саша (з хітрай іроніяй):] *А каго любіш – знаеш?*

(Яраслаў... перад люстрам надзявае сарочку. Не спадабалася. Скідае. Надзявае другую. Пасля прымярае гальштукі. Адзін. Другі... Уваходзіць Яраславаў бацька – Павел Пятровіч. Глядзіць на сына з любоўю, але не без іроніі.) [Павел:] *Ты сягоння... як у сваты збіраешся. Ніколі так не моднічаў.*

Пра выкарыстанне моўных адзінак як іранізмаў сведчаць вербальныя ці сітуацыйныя актуалізатары:

[Іна (апускаецца побач):] *Ох і трапло ты.* [Алег:] *Дзякую, мілэдзі, за высокую атэстацыю.* Іранічнае канатацыя вылучанага словазлучэння “падказваецца” прэпазіцыйным вербальным актуалізатарам *трапло ты*.

[Іна (яна выйшла з ашаламлення, і ў яе гульва-вясёлы настрой):] *Уцякла.* [Алег (у тон ёй):] *Ад каго? [Валік (сур’ёзна):] Пайшла на шампанскае?! [Алег:] Нявеста пайшла на шампанскае?! Эх вы, лыцары! Як іранізм успрымаецца лыцары (рыцары) – хлопцы, якія “не адважыліся” схадзіць у краму замест нявесты.*

[Алег:] *Хэ! А на чорта мне цяпер школа? <...>* [Саша (да Алега, прымірэнча):] *Падумаў бы ты хоць, што ў цябе сястра і брат будуць вучыцца ў гэтай школе. Ды і як можна так пра родную школу!* [Алег:] *Дзякую, Саша. Прасвяціла. Які б цёмны быў я без цябе. Ноч без месяца.* Іранічную афарбоўку мае вылучаны фрагмент рэплікі Алега як яго рэакцыя на Сашыны папрокі за абыякавае стаўленне да роднай школы.

[Алег:] *Хэ, здзівіла! Каб ты мела пяцёркі па гісторыі, цябе даўно трэба было разжалаваць.* [Саша:] *З каго?* [Алег:] *З правадыроў* [сакратара камітэта камсамола школы]. [Саша:] *Не блазнуй, калі ласка.*

[Лявон:] *Што, прахвесары, калунаеце ў насах? Дзе Жэнька?* [Святлана:] *Няма твайёй Жэнькі. Экзамен здае. Выдзелены назоўнік ужываецца ў дачыненні да выпускнікоў школы Алега, Янушыка.*

[Саша:] *Ляжыш, свяціла?* [Алег:] *Варажу.* [Саша:] *Варажы, варажы. Паслязўтра я табе паваражу, калі буду пісаць характарыстыку.* Вылучаны назоўнік мае іранічную афарбоўку, а дзеяслоў – саркастычную.

[Валік (Алегу):] *Мушу табе заўважыць, мой шанюўны сябар, што джэнтльмен з цябе няважны.* [Іна (абараняе):] *Ды крыўляецца ён.* [Алег:]

Не, мой добры геній! Мастацкі геній кажа праўду. У джэнтльмены я не вылезу. Вучоны геній, не ігнаруй нас. Сядзь побач. Словам геній Алег звяртаецца да Івана, які збіраецца сфатаграфавачь прысутных выпускнікоў (Валіка, Святлану, Алега, Іну).

Жартызмы. Кваліфікатарамі вылучаных фрагментаў рэплік як жартызмаў выступаюць спецыялізаваныя словы ў рэмарках і рэпліках персанажаў (*жартуюць, жартуе, жартайнік*):

[Лізавета (незадаволеная):] *Што гэта вам так весела?* [Яраслаў:] *Бацька мяне смешыць.* [Лізавета (зняважліва):] *Чым ён цябе так намяшыў?* [Яраслаў:] *Пра балерын разважаў...* [Лізавета (здзіўлена):] *Пра каго? Яму яшчэ балерыны ў галаве? Саляркай прасмярдзеў, а пра балерын думае.* (Убачыла, што муж і сын хітра пераміргваюцца, зразумела, што яны жартуюць, і... узлавалася.) *Яны яшчэ зубы сушаць. Паслухайце, як людзі з вас смяюцца.*

[Павел:] *Там, дзе мала ўмею... у сельмагу таім – я кандыдат. А на камбайне – прахвесар.* [Лізавета (жартуе быццам, але са злосцю):] *І чаго ты дабіўся, прафесар? Людзі ордэны хапаюць, а ты грамацікі ў газетку складваеш. Не ўмееш ты, Павел Пятровіч, жыць з людзьмі. Без мяне ты быў бы – во.* (Паказвае мезенец.)

[Лізавета:] *А ты знаеш, што ён учора на парткаме адмачыў?* (Да сына.) *Думаў, калі яно закрытае, дык я не ўзнаю?* (Ваяўніча наступае на яго.) *Дык знай: няма той тайны, якой бы я не ўзнала... не толькі ў саўгасе. У раёне!..* [Яраслаў (з усмешкай):] *Удзяржаве. У свеце. Маючы такую скрынку.* (Паказвае на тэлевізар.) [Лізавета:] *Ты паглядзі... ён яшчэ жартуе.*

[Павел (праяўляючы да магнітафона невялікую цікавасць, згаджаецца):] *Умеюць... А калі эта ваша... арудзія праіводства, то хіба вам не даюць у вузе?* [Лапыр:] *Магнітафон? Дзе вы бачылі?! Не дараслі мы яшчэ да такога забеспячэння.* [Павел:] *То як бы я араў, каб мне трактар не далі?* [Лапыр (смяецца):] *А вы жартайнік! Як параўналі!*

Паджартоўваюць персанажы адзін з аднаго і ў наступных прыкладах:

[Валік:] *Вы знаеце, мілорд, я ўсё-такі джэнтльмен.* [Янушык (смяецца):] *Ну і майстры! Во нахапаліся!* Параўн.: *мілорд* – ветліва-пачцівы зварот у англічан да мужчыны з прывілеяваных класаў.

[Алег:] *Ніжэй як вашым намеснікам не пайду.* [Саша:] *Ого, пры такім намесніку пілі б мы малачко!* [Алег:] *Мілэдзі, я купаў бы вас у ім.* Параўн.: *мілэдзі* – ветлівы зварот

у англічан да замужняй жанчыны з прывілеяваных класаў.

Жартаўлівае значэнне можа выяўляцца з кантэксту (як адступленне ад “нармальнай” логікі): [Іна (скідае Алегаву руку з плячэй):] *Валік! Дык колькі трэба назіраваць для твайго групавага партрэта?* [Валік:] *Гадзіны... ну хаця б чатыры.*

Кваліфікатарамі жартаўлівага ўжывання моўных адзінак могуць быць дзве спецыялізаваныя рэмаркі ў рэпліках аднаго персанажа, што яшчэ больш узмацняе камізм: [Лапыр (да Іны):] *А ў цябе якая прафесія?* [Іна (смяецца):] *Жонка дырэктара.* [Лапыр (спыняецца перад Інай, з цікавасцю разглядае яе, спрабуе жартавачь):] *У рээстр унесена такая прафесія?* [Валік (сур’эзна):] *Самая пачэсная. Жонка і маці. Яна двойню нарадзіла.* [Лапыр:] *Віншую.* (Жартуе.) *У нас можна і тройню. Нам не пагражае дэмаграфічны ўзрыў.*

Гумарызмы. Гумарыстычная канатацыя моўных адзінак “падказваецца” спецыялізаванымі рэмаркамі з гумарам, са знарокава сярдзітым гумарам:

[Шуміла:] *Ну, віншую вас са здачай апошняга экзамену.* (Вучні маўчаць. Няёмкая паўза. Шуміла звяртаецца да настаўніка, быццам з гумарам.) *Недавыхавалі мы з вамі, Ігар Паўлавіч, нашых выхаванцаў. Культурныя людзі за віншаванні дзякуюць.*

[Іна (з гумарам):] *Прывет, эканаміст.* [Яраслаў:] *Прывет, маці-герайна.*

[Іна (са знарокава сярдзітым гумарам):] *Пусціш на свеце вас, чарцей! Скупярдзі! Вы з Янушыкам на ЭВМ свае расходы падлічваеце. Ты свае грошы куды дзяеш?*

Такім чынам, для стварэння камічнага эфекту ў камедыі Іван Шамякін выкарыстоўвае такія спецыялізаваныя вербальныя сродкі, як каламбуры (полісемантычныя, аманімічныя, фразеалагічныя), іранізмы, жартызмы і гумарызмы.

Спіс літаратуры

1. Лаўшук, С. С. Шамякін Іван Пятровіч / С. С. Лаўшук // Тэатральная Беларусь : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2003. – Т. 2. – С. 526 – 527.
2. Шамякін, І. П. Збор твораў : у 23 т. / І. П. Шамякін. – Мінск : Маст. літ., 2012. – Т. 8 : Аповесці (1999 – 2000); п’есы. – 655 с.

Васіль РАГАЎЦОЎ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.